

Streszczenie pracy doktorskiej
Ewolucja modeli integracji muzułmanów w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej

Uzasadnienie wyboru problematyki badań

W przedłożonej dysertacji zaprezentowano wyniki badań dotyczące ewolucji modeli integracji muzułmanów w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej. Przeprowadzono także naukową analizę wpływu imigrantów muzułmańskich na politykę integracyjną państw zachodnioeuropejskich. Analiza dotyczy zmian w modelach integracji imigrantów w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej, spowodowanych napływem muzułmanów i terroryzmem islamistycznym. W tym celu przedstawiono uwarunkowania polityki integracyjnej wobec muzułmanów w czterech państwach zachodnioeuropejskich: Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii i Holandii przesłanki zmian i kolejne etapy ewolucji modeli integracyjnych. Głównym motywem wyboru tematu rozprawy doktorskiej były rozmiary imigracji muzułmańskiej do Europy, zainteresowanie autorki tą problematyką oraz jej dotychczasowy rozwój naukowy. Masowy napływ imigrantów muzułmańskich do państw europejskich stał się na przestrzeni ostatnich lat jednym z największych wyzwań zarówno dla społeczeństw państw przyjmujących, jak i dla całej Unii Europejskiej.

Wstępem do przeprowadzonej analizy było omówienie stosowanej terminologii oraz określenie przyjętych cezur czasowych. Mając na uwadze potencjalne wątpliwości co do terminologii migracyjnej używanej w pracy i istniejący w literaturze naukowej „chaos definicyjny”, w pierwszym rozdziale niniejszej rozprawy przedstawiono szczegółowo zakres stosowanych pojęć. Poza zdefiniowaniem siatki terminologicznej dotyczącej teoretycznych zagadnień w odniesieniu do imigrantów, zasadniczą kwestią było przede wszystkim scharakteryzowanie modeli integracji imigrantów przyjętej w państwach zachodnioeuropejskich. Analizie zostały poddane cztery modele integracyjne ich założenia i źródła powstania. W toku badań przyjęto, że polityka w zakresie integracji muzułmanów jest ważnym komponentem polityki migracyjnej wybranych państw europejskich.

Analiza została ograniczona do Francji, Wielkiej Brytanii, Niemiec i Holandii, czyli państw wybranych ze względu na członkostwo w Unii Europejskiej, posiadanie największych społeczności muzułmańskich na ich terytorium oraz doświadczenia związane z imigrantami muzułmańskimi. Należy także zwrócić uwagę na przyjętą w dysertacji cezurę czasową. Rozprawa obejmuje okres masowego napływu muzułmanów do Europy, to jest od lat 50. XX wieku. Miało to związek przede wszystkim z procesami dekolonizacji oraz zapotrzebowaniem gospodarek zachodnioeuropejskich na tanią siłę roboczą. Dysertacja kończy się natomiast na czasach współczesnych, czyli na grudniu 2015 roku. Szczególnie znaczącym wydarzeniem tego roku dla dziejów migracji w Europie był kryzys migracyjny. Kwestie związane z masowym napływem uchodźców i osób starających się o azyl nie są wprawdzie przedmiotem rozprawy, ale zostały poddane krótkiej analizie. Dały one bowiem początek burzliwym dyskusjom nad przyszłością europejskiej polityki imigracyjnej w kontekście poszukiwania skutecznych rozwiązań na poziomie państw członkowskich oraz samej Unii Europejskiej.

Teza rozprawy i pytania badawcze

Rozprawa ma na celu udowodnienie następującej tezy: „Masowy napływ muzułmanów do państw członkowskich Unii Europejskiej oraz terroryzm islamistyczny spowodowały znaczące zmiany w europejskich modelach integracyjnych wobec imigrantów, miały także wpływ na tworzenie ponadnarodowego modelu integracji imigrantów na poziomie unijnym”. W celu zweryfikowania powyższej tezy odpowiedziano na dziesięć poniższych pytań badawczych:

1. W jaki sposób koncepcja narodu i obywatelstwa, powiązania kolonialne, stosunki państwo–Kościół oraz pierwotne założenia modeli integracji wpłynęły na powstanie poszczególnych modeli integracji imigrantów?
2. Jaką rolę w ewolucji polityki integracyjnej w społeczeństwach państw przyjmujących odgrywają migranci z krajów muzułmańskich?
3. Dlaczego imigranci z krajów muzułmańskich budzą najwięcej kontrowersji w aspekcie ich integracji ze społeczeństwami państw przyjmujących?
4. Jakie są główne uwarunkowania redefinicji polityki integracyjnej wobec muzułmanów w państwach przyjmujących?
5. Jakie nowe koncepcje integracyjne wobec imigrantów wypracowały wymienione państwa przyjmujące i na ile są one skuteczne?

6. Czy redefinicja modeli doprowadziła do poprawy sytuacji społeczności muzułmańskich w Europie Zachodniej?
7. Jakie są szanse na prowadzenie skutecznej polityki integracyjnej wobec imigrantów muzułmańskich na poziomie państw członkowskich?
8. Czy możliwe jest utworzenie europejskiego modelu integracji muzułmanów?
9. Jaką rolę w integracji imigrantów muzułmańskich odgrywa Unia Europejska?
10. W jakim stopniu państwa członkowskie Unii Europejskiej mogą wpływać na kształtowanie europejskiego modelu integracji imigrantów?

Metody badawcze

Analizując w pracy złożoną problematykę obecności muzułmanów w Europie Zachodniej oraz dowodząc słuszności sformułowanej tezy badawczej, posłużono się kilkoma metodami badawczymi: metodą historyczną, problemową, porównawczą, a także analizą źródeł. Metoda historyczna przyjęta w pierwszym rozdziale pracy pozwoliła na analizę genezy modeli integracyjnych, odwołując się między innymi do rewolucji francuskiej, historii stosunków państwo–Kościół, czy polityki kolonialnej Francji i Wielkiej Brytanii. W drugim rozdziale pracy metoda historyczna umożliwiła ukazanie przyczyn napływu ludności muzułmańskiej do Europy Zachodniej oraz przedstawienie zarysu stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich. W pozostałych rozdziałach zastosowano metodę problemową oraz analizę źródeł, w tym przypadku oficjalnych dokumentów rządowych. Poddano także analizie dokumenty instytutów badawczych, zajmujących się tematyką integracji muzułmanów w Europie Zachodniej. Wspomagająco zastosowano metodę porównawczą. Dzięki niej możliwe było wykazanie różnic w polityce integracyjnej dotyczącej muzułmanów w omawianych państwach europejskich, ich odmienne podejście do koncepcji narodu i obywatelstwa, a także ukazanie zbieżności reakcji na zamachy terrorystyczne z 11 września 2001 roku. Pomocny w zebraniu materiałów i napisaniu pracy doktorskiej był także dwuletni pobyt autorki w Wielkiej Brytanii, który umożliwił przygotowanie publikacji książkowej dotyczącej życia codziennego społeczności muzułmańskich w Londynie. Książka ukazała się w 2008 roku, nakładem Wydawnictwa Akademickiego Dialog.

Struktura i treść pracy

Rozprawa składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz aneksów. Struktura dysertacji odzwierciedla przyjętą koncepcję rozwiązania problemu badawczego. W kolejnych rozdziałach prezentowane są zagadnienia kluczowe dla problematyki integracji muzułmanów w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej. Każdy z rozdziałów zawiera od czterech do pięciu podrozdziałów. porządkujących zawarte w rozdziałach treści.

W rozdziale pierwszym pracy, zatytułowanym *Geneza modeli integracji imigrantów muzułmańskich ze społeczeństwami państw przyjmujących na przykładzie Francji, Niemiec, Wielkiej Brytanii i Holandii* przedstawione zostały przesłanki powstania polityki integracyjnej tych państw. Nieodzowne w tym celu było zarówno zarysowanie tła historycznego, jak i wykorzystanie odpowiedniej do opisywanych realiów terminologii. Na początku przedstawiono niezbędne pojęcia i definicje odnoszące się do problematyki migracji międzynarodowych. Definicje zostały podzielone na określone podgrupy. Pierwsza z nich zawiera podstawowe pojęcia w odniesieniu do ludności napływowej analizowanych państw, tj.: imigrant, cudzoziemiec, obcokrajowiec, mniejszości etniczne. Druga odnosi się do procesów, jakim może podlegać ludność napływowa, tj.: migracje, imigracja, integracja i jej wymiary, rodzaje polityki integracyjnej, asymilacja, adaptacja społeczna, akulturacja, wielokulturowość. Trzecia grupa dotyczy koncepcji narodu i obywatelstwa, stanowiących trzon każdego z europejskich modeli integracji. W dalszej części rozdziału poddano szczegółowej analizie założenia czterech głównych modeli integracji muzułmanów we Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii i Holandii. Stanowi to punkt wyjścia do rozważań na temat ewolucji poszczególnych modeli. W oparciu o przesłanki historyczno-ideologiczne zostały przedstawione poszczególne źródła powstania tych modeli, tj. koncepcje narodu, obywatelstwa, przeszłość kolonialna, relacje państwo–Kościół. Następnie zaprezentowano kolejno: francuski model asymilacyjny, oparty na republikańskiej koncepcji uczestnictwa we wspólnocie politycznej; model niemiecki, odwołujący się do narodu jako wspólnoty krwi; model brytyjski, oparty na pokojowym współistnieniu mniejszości etnicznych oraz model holenderski, oparty na tzw. filaryzacji społeczeństwa. Na zakończenie rozdziału dokonano podsumowania, które polega na zebraniu wszystkich źródeł powstania poszczególnych modeli i wskazaniu na ich podobieństwa i różnice.

Na początku rozdziału drugiego dysertacji, zatytułowanego: *Wyznawcy islamu we Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Holandii* przedstawiono stan liczbowy i obszary występowania muzułmanów w Europie Zachodniej. Zaprezentowane zostały dane dotyczące wielkości europejskich społeczności muzułmańskich, z uwzględnieniem istniejących niejasności i błędów szacunkowych wynikających z różnic terminologicznych. W tym

rozdziale, poza wyszczególnieniem obszarów występowania muzułmanów w krajach europejskich, wskazano także na różnice w strukturze etnicznej poszczególnych społeczności muzułmańskich. Na tej podstawie dokonano klasyfikacji narodowościowej imigrantów muzułmańskich, zamieszkujących głównie obszary peryferyjne dużych miast zachodnioeuropejskich. W dalszej części rozdziału poddano analizie regulacje prawne dotyczące statusu mniejszości muzułmańskich w danym państwie. Szczegółowo opisano praktyki religijne muzułmanów w zderzeniu z laickimi lub chrześcijańskimi zasadami państw europejskich. Jest to jedna z najbardziej spornych kwestii w obszarze poszanowania prawa do wolności religijnej. Regulacje prawne w tym zakresie są uwarunkowane poszczególnymi systemami politycznymi państw członkowskich Unii Europejskiej, co staje się przyczyną wielu napięć zarówno w sferze edukacji imigrantów, jak i ich współistnienia ze społecznościami europejskimi. Na zakończenie rozdziału przedstawiony został krótki zarys stosunków chrześcijańsko-muzułmańskich na kontynencie europejskim.

W rozdziale trzecim, pt. *Konsekwencje napływu muzułmanów do wybranych państw Unii Europejskiej* skoncentrowano uwagę na kilku ważnych aspektach obecności imigrantów muzułmańskich w Europie Zachodniej. Jednym z nich jest nielegalna imigracja muzułmanów. Przedstawione zostały także trudności, z jakimi spotykają się wyznawcy islamu w państwach przyjmujących, czego wyrazem jest islamofobia i wykluczenie społeczne. Zwrócono również uwagę na duże znaczenie obciążeń ekonomicznych dla państw przyjmujących, wynikających z polityki społecznej wobec imigrantów oraz trudności w stworzeniu efektywnego modelu integracji. Przedstawiono także negatywne skutki braku długoterminowej strategii integracji w początkowej fazie napływu muzułmanów. W dalszej części rozdziału dość dużo uwagi poświęcono analizie przyczyn zamachów terrorystycznych dokonanych przez ekstremistów muzułmańskich w Europie Zachodniej. Nie ograniczono się przy tym do opisu zjawiska samego terroryzmu, ale ukazano także jego tragiczne skutki zarówno dla państw przyjmujących, jak i samych muzułmanów. Przedstawiono również bardzo ważne kwestie związane z radykalizacją młodych muzułmanów. Ta część pracy była niezbędna dla lepszego zrozumienia przesłanek zmian modeli integracyjnych. Z tego powodu poddano jednocześnie analizie działania antyterrorystyczne odnoszące się zarówno do narodowych strategii obronnych, jak i działań na poziomie wspólnotowym. Z punktu widzenia bezpieczeństwa polityka integracyjna to element działań prewencyjnych. Rozdział kończy się analizą przyczyn wzrostu znaczenia populistycznych oraz skrajnych partii prawicowych w Europie Zachodniej, wykorzystujących antyimigrancką retorykę.

Rozdział czwarty rozprawy, pt. *Redefinicja polityki integracyjnej w wybranych państwach przyjmujących Unii Europejskiej*, poświęcono analizie czynników mających wpływ na wszystkie modele integracji muzułmanów w Europie Zachodniej. Nadrzędną rolę w tym kontekście odgrywają zagadnienia odnoszące się do zmian demograficznych, ale też zaniedbania w wymiarze społeczno-ekonomicznym integracji, do których należy polityka mieszkaniowa i edukacyjna. Zwrócono uwagę na kwestie związane z postawami muzułmanów wyrażającymi się w reakcji na poszczególne modele. „Uwidocznienie się” islamu i jego „zetknięcie” ze światem Zachodu jest także jednym z ważnych uwarunkowań zmian w strategiach integracji imigrantów. W dalszej części rozdziału przedstawione zostały szczegółowo zmiany w polityce integracyjnej poszczególnych państw. Zaprezentowano model francuski, który początkowo zakładał asymilację imigrantów, a z biegiem czasu został uzupełniony o pewne rozwiązania z zakresu polityki antydyskryminacyjnej. Z kolei w wielokulturowym modelu brytyjskim możemy zaobserwować, jak na przestrzeni lat wykształciło się wiele rozwiązań o charakterze asymilacyjnym. Następnie poddano analizie model niemiecki, w którym nastąpiła modyfikacja koncepcji obywatelstwa i związanej z nią procedury naturalizacji, w wyniku której Turcy mogą otrzymać obywatelstwo niemieckie. Rozdział zakończono charakterystyką najbardziej liberalnego w założeniu modelu integracji, jakim jest model holenderski rozwiązań integracyjnych. Model ten najwcześniej zaczął podlegać zmianom, w wyniku których stał się prototypem modelu integracji obywatelskiej. Gwarantuje on imigrantom prawa, ale wymaga od nich również współodpowiedzialności. Dla wszystkich przedstawionych w dysertacji modeli wspólnym mianownikiem ewolucyjnych zmian stały się właśnie działania z zakresu integracji obywatelskiej, sprowadzające się do udokumentowanej znajomości języka państwa przyjmującego oraz zdanych testów integracyjnych.

W rozdziale piątym, zatytułowanym *Model integracji imigrantów w Unii Europejskiej* zaznaczono, iż zgodnie z zasadą subsydiarności polityka integracyjna wobec imigrantów legalnie przebywających w państwach członkowskich należy do ich wyłącznych kompetencji. Działania wobec imigrantów podejmowane są przez poszczególne państwa członkowskie w ramach odrębnych, narodowych modeli integracyjnych. Przedstawione zostały podwaliny europejskiego modelu integracji imigrantów, mającego charakter wspomagający do działań podejmowanych przez poszczególne państwa członkowskie. Zaprezentowano Program z Tampere oraz dwie dyrektywy unijne, bezpośrednio odnoszące się do integracji imigrantów. W dalszej części poddane zostały analizie programy i fundusze integracyjne, takie jak Program Haski, Program Sztokholmski oraz Europejski Fundusz na rzecz Integracji Obywateli Państw

Trzecich. W kolejnej części rozdziału podjęto kwestie związane z wpływem państw członkowskich na politykę integracyjną na szczeblu unijnym. Taki charakter miały analizowane w tym rozdziale prezydencje holenderska i francuska. Następnie omówione zostały zagadnienia dotyczące wpływu obecności muzułmanów w państwach członkowskich Unii Europejskiej na ich stosunki z krajami pochodzenia. Dotyczy to przede wszystkim kwestii współpracy Unii Europejskiej z państwami regionu Morza Śródziemnego. W końcowej części rozdziału przedstawiono przyczyny kryzysu migracyjnego, jaki miał miejsce w 2015 roku oraz zwrócono uwagę na jego wpływ na funkcjonowanie Unii Europejskiej.

Źródła i stan badań

W odniesieniu do wykorzystanych w rozprawie źródeł, warto podkreślić, że problematyka ewolucji modeli integracji muzułmanów w państwach członkowskich Unii Europejskiej nie była całościowo podejmowana w polskiej literaturze przedmiotu. Podobnie sytuacja wygląda w odniesieniu do zagranicznych publikacji. Istniejące analizy ograniczają się do wybranych zagadnień polityki integracyjnej wobec muzułmanów w Europie Zachodniej. Dotyczą kwestii związanych z migracjami europejskimi bądź charakterystyki społeczności europejskich muzułmanów. Odnoszą się one do konkretnego państwa lub stanowią analizę porównawczą dwóch modeli integracyjnych. Przedstawione w rozprawie całościowe ujęcie problematyki wymagało wykorzystania przekrojowej literatury nawiązującej zarówno do tematyki migracji międzynarodowych, koncepcji obywatelstwa, statusu wyznawców islamu w Europie Zachodniej, jak i współpracy z państwami pochodzenia imigrantów muzułmańskich, a także terroryzmu islamistycznego oraz europejskich partii populistycznych.

Wśród materiałów źródłowych, które zostały wykorzystane w pracy, znajdują się raporty wydane przez europejskie ośrodki analiz, takie jak: CBS Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, Social and Cultural Planning Office of the Netherlands, Institut National de la Statistique et des Études Économiques European Migration Network czy Runnymede Trust, Commission on the Future of Multi-Ethnic Britain. Stanowią one uzupełnienie oficjalnych dokumentów wydawanych przez Komisję Europejską (zalecenia, raporty, komunikaty) i Parlament Europejski. Cenną bazą danych okazały się oficjalne strony ośrodków i instytutów badawczych, zajmujących się problematyką islamu, tj. International Institute of Study of Islam in Modern World (Leiden), Centre for Islam in Europe (Gandawa),

Centre for the Study of Islam and Christian-Muslim Relations (Birmingham), Pew Research Centre (Waszyngton).

Raporty i oficjalne dokumenty nie były wystarczającą podstawą do opracowania tak złożonej i wieloaspektowej kwestii, jaką jest obecność muzułmanów w państwach członkowskich Unii Europejskiej. Dlatego też bardzo istotne okazały się publikacje dotyczące zarówno postrzegania przez wyznawców islamu europejskiej polityki migracyjnej, jak i politycznych, gospodarczych oraz kulturowych konsekwencji ich obecności na obszarze Unii Europejskiej. W pracy korzystano w szerokim zakresie ze źródeł pochodzących z państw o najdłuższej tradycji badawczej w zakresie islamu i jego wyznawców (m.in. Francja, Wielka Brytania i Holandia). Wielu rzetelnych informacji dostarczyły ponadto cenne prace zagranicznych badaczy z zakresu islamu, takich jak m.in.: Dominique Schnapper (*L'Europe des immigrés*), Grete Brochmann (*European Integration and Immigration from Third Countries*), Yazbeck Haddad (*Muslims in the West*), *Muslims in the Enlarged Europe. Religion and Society* pod redakcją cenionych uczonych zajmujących się tematyką islamu w Europie: Brigitte Maréchal, Stefano Allievi, Felice'a Dassetta, Jørgena Nielsena. Na uwagę zasługuje także praca pod redakcją wspomnianej Brigitte Maréchal, dyrektor interdyscyplinarnego Centrum Badań nad Islamem przy Uniwersytecie w Leuven, *L'Islam et les musulmans dans l'Europe élargie: radioscopie/A guidebook on Islam and Muslims in the wide contemporary Europe* oraz wydana w 2016r publikacja Catherine Wihtol de Wenden z Centrum Studiów Międzynarodowych Science Po, pod tytułem *Atlas des migrations. Un équilibre mondial à inventer*.

Bardzo pomocna była możliwość korzystania z zasobów bibliotecznych London School of Economics and Political Science (LSE) oraz School of Oriental and African Studies (SOAS) w Londynie. W kontekście analizy poszczególnych polityk integracyjnych i ich założeń teoretycznych cennymi źródłami były prace: Stephena Castlesa (*The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*), Rogersa Brubakera (*The Return of Assimilation? Changing Perspectives on Immigration and its Sequels in France, Germany, and the United States*), Adriana Favella (*Philosophies of Integration. Immigration and Idea of Citizenship in France and Britain*), Hana Entzinger, Renske Laura Biezeveld (*Benchmarking in Immigrant Integration*), Christiana Joppkego (*Beyond National Models; Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe*). Rozważania dotyczące poszczególnych modeli integracji muzułmanów zostały uzupełnione niezbędną literaturą dotyczącą migracji międzynarodowych i koncepcji obywatelstwa: Patrick Weil (*How to be French: Nationality in*

the Making since 1789) Yasemin Soysal (*Limits to citizenship. Migrants and Postnational Membership in Europe*).

Jeśli chodzi o polskich autorów analizujących polityki integracyjne państw wobec imigrantów, korzystano z dorobku naukowego: Aleksandry Grzymały-Kazłowskiej i Sławomira Łodzińskiego (*Problemy integracji imigrantów: koncepcje, badania, polityki*), Janusza Balickiego (*Imigranci z krajów muzułmańskich w Unii Europejskiej. Wyzwania dla polityki integracyjnej, Polityka migracyjna i azylowa. Wyzwania i dylematy*), Janusza Balickiego i Mariusza Chamarczuka (red.) (*Wokół problematyki migracyjnej. Kultura przyjęcia*), Anny Parzymies (red.) (*Muzułmanie w Europie*), a także prac Renaty Włoch (*Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*), Patrycji Matusz-Protasiewicz (*Integracja z zachowaniem własnej tożsamości: holenderska polityka wobec imigrantów*) oraz Konrada Pędziwiatra (*Od islamu imigrantów do islamu obywateli: muzułmanie w krajach Europy Zachodniej*). Ważne były także prace polskich arabistów i religioznawców, których publikacje stanowiły niezbędne źródło wiedzy o islamie i jego dogmatach, m.in.: Józefa Bielawskiego, Ewy Machut-Mendeckiej, Agaty Skowron-Nalborczyk, Marka Dziekana, Eugeniusza Sakowicza oraz Jerzego Zdanowskiego. W odniesieniu do zagadnień obejmujących współpracę państw pochodzenia imigrantów z UE bardzo ważne były opracowania naukowe: Stanisława Parzymiesa (*Polityka śródziemnomorska państw Maghrebu*), Pawła Borkowskiego (*Partnerstwo Eurośródziemnomorskie*) i Justyny Zając (*Polityka Unii Europejskiej w regionie śródziemnomorskim*). W kwestiach związanych z bezpieczeństwem i terroryzmem islamistycznym dużym wsparciem merytorycznym były prace Ryszarda Zięby (*Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego, Europejska tożsamość bezpieczeństwa i obrony*).

Ponadto wiele ciekawych i ważnych informacji uzyskano z periodyku „Migracje i Społeczeństwo”, wydawanego przez Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk. Na jego łamach swoje opinie i analizy prezentują przedstawiciele nauk politycznych i socjologicznych oraz pracownicy naukowcy Pracowni Migracji Masowych XIX–XX w. Są to kompetentne ekspertyzy z zakresu migracji międzynarodowych (z uwzględnieniem migracji muzułmanów do Europy Zachodniej). Wykorzystane zostały także informacje zawarte w takich periodykach jak: „Sprawy Narodowościowe”, „Kultura i Społeczeństwo” oraz „Biuletyn Migracyjny”. Rzetelnych informacji dostarczyły także czasopisma obcojęzyczne, takie jak: „Journal of Ethnic and Migration Studies”, „Society, International Affairs” oraz „West European Politics”.

Różnorodność literatury dotyczącej muzułmanów w Europie Zachodniej jest przejawem dużego zainteresowania tą problematyką. Należy jednak zaznaczyć, iż do tej pory

nie ukazała się żadna kompleksowa pozycja zwarta w języku polskim, w której w pełni poddano by analizie zagadnienie polityk integracyjnych prowadzonych względem imigrantów muzułmańskich w państwach Unii Europejskiej. Prace wszystkich tych autorów uzupełniają się wzajemnie, przez co tworzą podstawę do kompleksowej analizy istniejących problemów i zjawisk dotyczących imigrantów muzułmańskich. W analizach tych powiązano ze sobą takie dziedziny wiedzy, jak m.in.: stosunki międzynarodowe, politologia, prawo, socjologia, ekonomia oraz historia. Szczegółowy wykaz wszystkich wykorzystanych druków zwartych, artykułów z periodyków naukowych, prasy codziennej oraz źródeł internetowych został umieszczony w bibliografii na końcu rozprawy.

Wyniki badań

Dysertacja odnosi się do złożonej problematyki funkcjonowania mniejszości muzułmańskich w ramach polityki integracyjnej wybranych państw Unii Europejskiej. Przedstawiona analiza naukowa tego zagadnienia pozwoliła na sformułowanie wniosku, iż postawiona w rozprawie teza o znaczących zmianach w dotychczasowych modelach integracji imigrantów muzułmańskich pod wpływem ich masowego napływu do Europy została pozytywnie zweryfikowana. W rozprawie udowodniono, że reakcja państw Europy Zachodniej na masowe imigracje w II połowie XX wieku była błędna w założeniach, sprowadzała się do bierności instytucji państwowych, braku dalekosiężnych czy głębiej przemyślanych strategii integracyjnych. Nie traktowano podmiotowo tak bardzo odmiennych kulturowo imigrantów muzułmańskich. Jedynie „wpasowywano” ich w istniejące struktury społeczne i instytucje, uwarunkowane często wielowiekową tradycją rozumienia pojęć narodu i obywatelstwa. Spowodowało to daleko idące negatywne konsekwencje dla społeczeństw przyjmujących.

W przypadku Francji, sprowadzani w latach 50. robotnicy muzułmańscy byli traktowani wyłącznie w kategoriach tymczasowej siły roboczej, wobec czego nie podejmowano żadnych specjalnych działań integracyjnych. Oferowano im bez większych problemów możliwość uzyskania obywatelstwa francuskiego – zgodnie z republikańskimi tradycjami egalitaryzmu i niedyskryminowania. Wychodzono przy tym z założenia, że skoro mają pełnię praw obywatelskich, to są już w pełni Francuzami. Jednocześnie prowadzono nieprzemyślaną politykę mieszkaniową, która doprowadziła do tworzenia się gett imigranckich na obrzeżach miast. Są to obszary biedy i upośledzenia społecznego. W miarę kolejnych fal napływu i osiedlania się muzułmanów narastały społeczne niezadowolenie i nieprzychylność wobec imigrantów. Znalazło to swoje przełożenie w polityce imigracyjnej, która sprowadzała

się do nowych ograniczeń i restrykcji wobec kolejnych fal imigrantów muzułmańskich. Funkcjonowanie w społeczeństwie tych mniejszości miało się odbywać poprzez asymilację, z pominięciem długofalowych strategii integracyjnych. W przypadku muzułmanów pierwszego pokolenia przestrzeganie narzuconych im norm ustrojowo-społecznych przez państwo przyjmujące było wymuszone faktem, iż przybyli do Francji posiadają także obywatelstwo innych państw. Natomiast drugie i trzecie pokolenie domaga się równych praw, które przysługują im jako obywatelom państwa francuskiego. Kolejne pokolenie imigrantów muzułmańskich nie poddało się tak łatwo asymilacji, coraz częściej domaga się poszanowania przysługujących im praw, w tym stojących w sprzeczności ze świeckim państwem zasad religijnych islamu. W przypadku wielu młodych osób mamy do czynienia z kryzysem tożsamości, coraz częściej okazują swoją przynależność religijną poprzez symbole. Dochodzi do napięć, które często kończą się zamieszkami. Islam we Francji przestał być religią ludności napływowej, a stał się religią młodego pokolenia, które urodziło się i wychowało we Francji.

Przyjęcie przez Francję asymilacji jako rozwiązania integracyjnego miało swoje uwarunkowania historyczno-ideologiczne. Muzułmanie mieli stać się szybko obywatelami francuskimi, którzy podzielają te same wartości i idee co rdzenni Francuzi. W duchu republikańskich wartości, a przede wszystkim zasady laickości państwa, muzułmanie nie są traktowani jak mniejszość religijna. Szczególnie we wczesnej fazie polityki asymilacyjnej zabrakło dalekosiężnej strategii migracyjnej dla odmiennej kulturowo i już osiadłej mniejszości muzułmańskiej. Doprowadziło to do sytuacji, w której członkowie tej mniejszości integrują się, ale nie ze społeczeństwem francuskim, lecz w ramach własnych społeczności etniczno-religijnych.

Niemiecki model bardzo długo nie był gotowy na podjęcie rzeczywistych rozwiązań integracyjnych. Zaniedbania były efektem niemieckiej tradycji w zakresie rozumienia pojęcia narodu opartego na więzach krwi oraz wynikającej stąd koncepcji obywatelstwa. Przez dekady kolejne fale cudzoziemców, pochodzących przede wszystkim z Turcji, przybywały do Niemiec z formalnego punktu widzenia na czas ograniczony wykonywaniem zakontraktowanych prac (brakowało rąk do pracy w szybko rozwijających się Niemczech lat 60. i 70.). W praktyce czasowy pobyt wydłużał się np. do 30 lat, a w Niemczech wciąż był traktowany tak samo jak pobyt związany z zatrudnieniem sezonowym. Niemcy nie byli gotowi przyznać obywatelstwa Turkom, nie prowadzili też żadnej polityki integracyjnej wobec imigrantów. Wręcz wspierali więzi Turków z krajem pochodzenia, skoro ci chcieli kiedyś wrócić do swojej ojczyzny. W rezultacie na rynku pracy pojawiały się kolejne pokolenia imigrantów, niemające szans na równy start w dorosłe życie w porównaniu z rdzennymi,

niemieckimi rówieśnikami. Wynikające z niemieckiej tradycji ograniczenia formalnoprawne odegrały nadrzędną rolę w hamowaniu przez lata integracji Turków ze społeczeństwem niemieckim.

Przypadek Holandii i Wielkiej Brytanii, państw szczycących się przez lata liberalnym podejściem do imigrantów, dowartościowujących w duchu wielokulturowości elementy kultury imigrantów wyniesione z państw pochodzenia, traktujących egzotyczne kultury na równi z kulturą rodzimą, przyniósł również rezultat niezadowolający. Model liberalny realizowany był zbyt jednostronnie, w praktyce prowadził do braku efektu integrowania się przybyszy, którzy w zasadzie nie musieli czynić żadnego wysiłku, aby przyjąć zwyczaje nowej ojczyzny. System wsparcia socjalnego de facto utrudniał im usamodzielnienie się zawodowe i finansowe. Stale wspierani przez państwo na każdym kroku imigranci muzułmańscy ulokowali się na marginesie społeczeństwa, nie czując z nim związku, i w rzeczywistości nie musząc mieć tego związku.

Zamieszki na tle rasowym, do których doszło w Wielkiej Brytanii latem 2001 roku, a przede wszystkim zamachy terrorystyczne z 2005 roku, zakwestionowały racjonalność polityki wielokulturowości. Radykalizacja urodzonych i wychowanych w Wielkiej Brytanii muzułmanów stała się dowodem na to, że integracja przebiegała zbyt powierzchownie. Podobnie przykładem porażki idei wielokulturowego społeczeństwa jest model integracji muzułmanów przyjęty w Holandii. Zabójstwo reżysera Theo van Gogha, krytykującego w swojej twórczości zachowania kulturowe muzułmanów, było bezprecedensowym wydarzeniem w historii państwa holenderskiego i zburzyło mit wieloetnicznej i tolerancyjnej Holandii. W społeczeństwie uchodzącym za wzór otwartości i tolerancji rozpoczął się proces gwałtownego wzrostu islamofobii. Holandia od 40 lat przyjmowała imigrantów bez większych ograniczeń formalnoprawnych. Polityka migracyjna wobec przybywających wyznawców islamu była jednak przeprowadzona w oderwaniu od ekonomiczno-socjalnych uwarunkowań. Holenderska polityka integracyjna potwierdza ogólny trend, jaki panował w latach 60. wobec imigrantów muzułmańskich w państwach zachodnioeuropejskich – tymczasowy w założeniu charakter pobytu pracowników ekonomicznych pochodzących z krajów muzułmańskich. W efekcie tej polityki przez 30 lat nie powstała żadna kompleksowa i dalekowzroczna strategia integracji mniejszości muzułmańskiej.

W toku badań zaobserwowano jednak, że nawet w przypadku nadawania obywatelstwa imigrującym pracownikom z byłych kolonii (Francja, Wielka Brytania, Holandia), byli oni dyskryminowani, co wiązało się z wieloma problemami społeczno-ekonomicznymi. Włączenie ich do wspólnoty politycznej (Francja) nie przyniosło zamierzonych efektów integracyjnych i

było niewystarczające, abstrahowało bowiem od uwarunkowań kulturowych. Z kolei polityka integracyjna sprowadzona jedynie do włączenia *guestworkers* w struktury państwa opiekuńczego, przy jednoczesnym pozbawieniu ich praw politycznych (Niemcy), spowodowała wieloletnią izolację imigrantów (w przypadku Niemiec imigrantów tureckich). Lata zaniedbań w polityce migracyjnej poszczególnych państw zachodnioeuropejskich przyczyniły się do pogłębiania problemów społecznych w tych państwach oraz utrwalania stereotypu muzułmanina-terrorysty, a przez to wzrostu islamofobii.

Z przeprowadzonych badań wynika, że przełomem w podejściu państw członkowskich Unii Europejskiej do kwestii imigrantów muzułmańskich były lata 90. W tym okresie bowiem zaostrzyły się problemy związane z widocznym brakiem asymilacji tej grupy oraz wzrostem demograficznym populacji muzułmanów. W każdym z analizowanych wyżej modeli integracji muzułmanów nastąpiła ewolucja w podobnym kierunku, tj. integracji obywatelskiej. We wszystkich analizowanych państwach nastąpił zwrot ku zaostrzaniu przepisów integracyjnych i wprowadzanie obowiązkowych kursów z wiedzy o kraju przyjmującym oraz tzw. egzaminów integracyjnych. Są to działania zgodne z definicją integracji jako procesu dwukierunkowego: nie tylko państwo przyjmujące, ale i sami imigranci mają brać aktywny udział w procesie integracji. Koncepcja integracji obywatelskiej jest także obecna w rozwiązaniach prawnych przyjętych na poziomie unijnym. Analizowane państwa europejskie podjęły jednocześnie zdecydowane działania antydyskryminacyjne w kierunku tworzenia rzeczywistych warunków rozwoju dla imigrantów muzułmańskich, które nie będą ich spychały na margines społeczny.

Ewolucja wszystkich badanych w rozprawie europejskich modeli integracji imigrantów muzułmańskich była podyktowana podobnymi przesłankami. We wszystkich czterech poddanych analizie państwach muzułmanie, na tle innych społeczności, odznaczali się wysokim bezrobociem, ubóstwem oraz samoizolacją społeczną, zamykaniem się w gettach własnej kultury. Obecne było zjawisko radykalizowania się młodego pokolenia na gruncie religijnym, co oznacza zagrożenie bezpieczeństwa dla państwa przyjmującego i jego obywateli. Wśród otoczenia rosły nastroje islamofobii. Decyzje polityczne o zmianach w poszczególnych przypadkach zapadały na skutek konkretnych wydarzeń niosących presję społeczną, takich jak np. akty terroru, bądź kontrowersje związane z praktykami religijnymi (sprawa chust muzułmańskich we Francji i w Niemczech). Z punktu widzenia rdzennych mieszkańców Europy były to negatywne przejawy obecności islamu w ich otoczeniu społecznym. Religia i kultura islamu „uwidoczniły się”, budząc niepokój i zagrożenie.

Zauważalny brak powodzenia dotychczasowych polityk integracyjnych doprowadził we wszystkich czterech analizowanych przypadkach do odejścia od działań integracyjnych w

oparciu o kryterium etniczne. Obecnie prowadzone są działania nakierowane na integrowanie jednostek, a te w odniesieniu do szerszej zbiorowości skierowane są ogólnie do muzułmanów. Ponadto, obserwując zmieniające się modele, można stwierdzić, że integracja i imigracja nie są już odrębnymi elementami polityki migracyjnej. Bardzo ważne jest, aby podkreślić w tym kontekście, iż polityka integracyjna, w tym koncepcja integracji obywatelskiej, zaczęła być wykorzystywana do kontroli liczby napływających imigrantów.

Konkludując, w kwestii ewolucji modeli integracji muzułmanów w Europie należy stwierdzić, że liberalne podejście, dowartościowywanie obcych kultur na równi z rodzimą w modelu wielokulturowości przynosi rezultaty odwrotne do zamierzonych. To przypadek Holandii i Wielkiej Brytanii, które zmieniły kurs, promując postawy obywatelskie, stawiając na lojalność wobec państwa przyjmującego oraz – w większym lub mniejszym stopniu – na model asymilacyjny.

Z kolei okazało się, że wąsko rozumiany model asymilacyjny, nastawiony na naturalizację – przypadek Francji – również się nie sprawdza, jeśli nie jest pogłębiony integracją kulturową, a w przypadku muzułmanów również niezbędnym dialogiem religijnym. Model asymilacyjny stosowany we Francji został co prawda uzupełniony obecnie rozwiązaniami antydyskryminacyjnymi, jednak hasła równości imigrantów muzułmańskich zarówno na rynku pracy, jak i we francuskich szkołach, pozostają trudne do zrealizowania. Natomiast nowe regulacje odwołujące się do laickiego charakteru państwa i zakazujące stosowania symboli religijnych w przestrzeni publicznej budzą coraz więcej kontrowersji.

Z kolei przypadek Niemiec, w których przez lata rozmyślnie nie podejmowano ani działań w duchu wielokulturowości, ani asymilacyjnych, doprowadził do wytworzenia szerokiej warstwy mieszkańców drugiej kategorii. Obecnie Niemcy wprowadziły wiele rozwiązań mających na celu ochronę muzułmanów przed dyskryminacją, podobnie jak ma to miejsce we Francji, Wielkiej Brytanii czy Holandii. Założenia integracyjne uzupełnione zostały kursami integracyjnymi. Intencją władz jest stworzenie warunków dla rzeczywistej asymilacji muzułmanów w niemieckiej rzeczywistości.

Z przeanalizowanych wyżej zmian w modelach integracji muzułmanów w Europie można wyciągnąć wniosek, że obecnie w podejściu wszystkich czterech analizowanych państw dominujący jest motyw integracji obywatelskiej. Nadrzędnym zagadnieniem w procesie udanej integracji stało się zaangażowanie samych imigrantów. Mają oni nie tylko – jak dotychczas – mieć prawa wynikające z posiadanego obywatelstwa, ale także obowiązki wobec państwa przyjmującego. Jednak w praktyce polityka integracyjna musi zawierać również inne

elementy, aby być skuteczna, przede wszystkim łączyć integrację kulturową. Jest to skomplikowany i wymagający proces, na który nie ma łatwej recepty.

W tym miejscu nasuwa się refleksja dotycząca roli i miejsca Polski w powyższych procesach. Polska potrzebuje stworzenia spójnej i kompleksowej koncepcji integracji imigrantów. Jak na razie nadal jesteśmy krajem emigracyjnym, natomiast mamy do czynienia z coraz większymi grupami imigrantów w naszym kraju. Kwestie związane z integracją imigrantów ekonomicznych nie są może tak kontrowersyjne jak we Francji, Niemczech, Wielkiej Brytanii czy Holandii. Nie znaczy to jednak, że w przyszłości Polska nie będzie narażona na różnego rodzaju wyzwania migracyjne, czego przejawem były wydarzenia związane z kryzysem migracyjnym w 2015 roku. Wzrost nastrojów antymuzułmańskich, jaki miał wówczas miejsce w Polsce, należy do największych w Europie. To właśnie brak doświadczeń z imigrantami pochodzącymi z krajów muzułmańskich oraz podtrzymywane stereotypy mogą stać się w przyszłości ogromnym wyzwaniem dla funkcjonowania modelu integracji imigrantów w naszym kraju. Polska potrzebuje skutecznych mechanizmów integracyjnych i kompleksowych rozwiązań w dziedzinie polityki migracyjnej.

Przez lata nie prowadzono w naszym kraju polityki wobec cudzoziemców. Czechy jako pierwsze postsocjalistyczne państwo wprowadziły już w 2003 roku projekt mający na celu rekrutację wykwalifikowanych cudzoziemców. Polska powinna korzystać zarówno z doświadczeń czeskich, jak też analizować błędy, jakie zostały popełnione w integracji imigrantów w krajach o najwyższym odsetku cudzoziemców, takich jak Niemcy, Wielka Brytania, Francja czy Holandia. Może to uchronić Polskę przed problemami politycznymi, ekonomicznymi i społecznymi. Stworzenie spójnej polityki migracyjnej, nastawionej na maksymalizację korzyści z migracji, mogłoby pozytywnie wpłynąć na polską gospodarkę. Polska polityka migracyjna w zakresie zatrudnienia powinna być maksymalnie elastyczna, tak aby reagować na doraźne potrzeby rynku pracy, zapobiegając jednocześnie zastępowaniu polskich pracowników cudzoziemcami. Konieczne jest wypracowanie skutecznych mechanizmów polityki integracyjnej. Polska nie może sobie pozwolić na brak spójnej wizji imigracji i miejsca cudzoziemców w polskim życiu publicznym.

Wnioski końcowe i prognoza

Patrząc na problem integracji z szerszej, demograficznej perspektywy, w ocenie autorki Europa Zachodnia stoi przed jednym z największych wyzwań – pogodzenia złej sytuacji demograficznej w Europie ze skuteczną polityką integracji imigrantów muzułmańskich.

Zachowanie dotychczasowej proporcji ludności czynnej zawodowo w stosunku do emerytów i rencistów wiąże się z koniecznością przyjęcia przez państwa członkowskie kolejnych imigrantów, w tym z krajów muzułmańskich. Mamy obecnie do czynienia z presją imigrantów przybywających do Europy z rejonu Afryki Północnej. W przyszłości ta presja będzie coraz większa, biorąc pod uwagę dynamikę demograficzną w Afryce w opozycji do Europy oraz kwestię zmian klimatycznych wymuszających ruchy migracyjne z terenów, na których będzie coraz trudniej o środki niezbędne do przeżycia. Wizja skutecznego rozwiązania tych nieuniknionych kwestii, w obliczu obecnych, narastających problemów integracyjnych z mniejszością muzułmańską w Europie, wydaje się zadaniem szalenie trudnym do zrealizowania.

Należy także w tym miejscu postawić pytanie dotyczące przyszłego rozwoju zarówno poszczególnych narodowych modeli integracji, jak i kierunku zmian w zakresie ewentualnego uwspólnienia kwestii związanych z integracją imigrantów, co jednak wydaje się mało realną wizją. Na pewno od kilku lat państwa europejskie przyjęły wobec imigrantów rozwiązania integracyjne, które mają na celu wykazanie się przez imigrantów coraz większym zaangażowaniem w proces ich integracji. Należy jednak pamiętać, że nie obędzie się przy tym bez kolejnych konfliktów, zarówno związanych z tożsamością kolejnych pokoleń muzułmanów urodzonych i wychowanych w państwach członkowskich, jak i pogodzeniem obecności tak wielkiej liczby zróżnicowanych społeczności muzułmańskich w państwach zachodnioeuropejskich. Tu nadrzędną kwestią jest fakt, iż powinno się przestać traktować muzułmanów wyłącznie w kategoriach imigrantów przybywających do Europy. Coraz częściej mamy do czynienia z kolejnymi pokoleniami imigrantów, obywatelami krajów zachodnioeuropejskich, których integracja będzie miała wpływ na sytuację wewnętrzną i międzynarodową państw przyjmujących. W przeszłości mówiło się o islamie w opozycji do Zachodu. W kontekście drugiego i trzeciego pokolenia muzułmanów, będących obywatelami państw przyjmujących, coraz częściej mówi się o islamie w Europie bądź nawet europejskim islamie.